

Demokrat Parti'nin Kuruluş Aşamasında Bir Muamma: Sol Cenah

Resul Babaoğlu*

Giriş

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan II. Dünya Savaşı, kısa sürede birçok Avrupa ülkesinin savaşa katılmasıyla insanlık tarihi açısından telafisi mümkün olmayan etkiler bırakmıştır. 1945 yılına dek bütün şiddetiyle devam eden savaş, ekonomik, askerî ve siyasi sonuçlarının yanında geniş halk kitlelerinin özgürlük ve liberal yönetim anlayışlarına dönük özelemlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

II. Dünya Savaşı süresince tarafsız bir dış politika yürüten Türkiye'nin karar alma mekanizmasını yöneten siyasi iktidar, Mihver devletlerinin köşeye sıkıştıkları günlerde, demokratik değerleri savunan Batılı ülkelerle yakınlaşarak 2 Ağustos 1944 tarihinde Türkiye'nin Almanya ile bütün ilişkisini kestiğini bütün dünyaya bildirmiştir. Savaşın sonlarına doğru İngiliz Büyükelçisi Peterson'un Türkiye'nin Mihver devletlerine savaş ilan etmemesi durumunda savaş sonrasında toplanacak olan Birleşmiş Milletler toplantısına katılmayacağını iletmesi üzerine, Türkiye 23 Şubat 1944'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.¹ Yalnızca sembolik bir anlam taşıyan Mihver devletlerine karşı bu savaş ilanı, Türkiye'yi sıcak savaş muharebelerine dâhil etmese de güvenlik açısından belirsizlik taşıyan bu yıllarda ülkede hâkim olan savaş ekonomisinin gerektirdiği zorunluluklar nedeniyle son derece olumsuz koşullar yaşanmıştır. Savunma giderlerinin bütçeye bindirdiği yük ve arz-talep dengesizliğinin sebep olduğu enflasyonla mücadele amacıyla sık sık Merkez Bankasına başvurulması, kötü gidişatı durduramamıştır.² Bu dönemde,

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt/TÜRKİYE, babaoğlu@hotmai.com ORCID:0000-0002-8726-904X

1 Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 258. 4-11 Şubat 1945 tarihinde ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya devlet başkanlarının bir araya geldiği Yalta Konferansı'nda savaş sonrasında kurulacak olan Birleşmiş Milletler'e Mihver Devletlerine savaş açmış olan devletlerin alınması kararlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra, Boğazlar'ın statüsünün Sovyet Rusya lehine değiştirilmesi ve durumun Türkiye'ye bildirilmesi de gündeme gelmiştir. Bu durum, Türkiye'nin savaş sonrası dünya düzeninin restorasyonu sürecine müdahil olma güdüsünün harekete geçirmiştir. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 489.

2 F. Neumark, "Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meselesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1946-1947, No. 1-4, C VIII, s. 72-89.

bütçe giderleri üç kat artarken silah altındaki asker sayısının fazlalığı nedeniyle tarımsal üretimdeki düşüş ihracat gelirlerini azaltmıştır.³ Savaş yıllarında ordu da ve kentlerde iâşe sorununun ortaya çıkmasıyla karşı karşıya kalınmış, tarımsal üretimdeki gerileme nedeniyle hükümetin temel besin maddelerini karşılamakta güçlükler yaşamasına neden olmuştur.⁴ Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri, ortaya çıkan ekonomik problemleri aşmak için sıkı fiyat kontrolleri ve tarımsal ürünlere düşük fiyatla el koyma yöntemlerini içeren *Millî Korunma Kanunu*'nu devreye sokmuşlardır. Ocak 1940'ta yürürlüğe giren kanun, özellikle tarımsal nüfusu ciddi ekonomik problemlerle başa bırakmıştır.⁵

Savaş ekonomisi nedeniyle devletin gelirlerinde ciddi oranda azalma yaşanması, iktidarı yeni kaynak arayışlarına sevk etmiştir. Bu amaçla 11 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan 4305 sayılı *Varlık Vergisi Kanunu* savaş yıllarında sadece ekonomik değil uzun yıllar etkisini sürdürecektir siyasi ve kültürel sonuçlar doğurmuştur.⁶ Varlık Vergisi'nden sonra tarımda çalışan nüfusu vergilendirmek amacıyla 1943 Haziranı'nda kabul edilen bir kanunla Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaya konulmuştur. Savaş şartlarında haksız kazanç elde edenleri hedefleyen Varlık Vergisi gibi Toprak Mahsulleri Vergisi de tarım ürünlerindeki artışlardan yararlanarak haksız kazanç elde etmiş olan büyük toprak üreticilerini hedeflemektedir.⁷ Büyük Buhran ve 2. Dünya Savaşı yıllarında devlet, ekonomik ve askerî mobilizasyonu sağlayabilmek için büyük ölçekli iktisadi hamleler ortaya koymuş ve tarımsal tedariki sağlayabilmek için harekete geçmiştir. Bu koşullarda kentsel nüfus ve bir ölçüde kırsal nüfus bu politikaların başarılmasında başat önemdeki aktörler haline gelmişlerdir.

3 İlber Ortaylı-İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı, (1923-2023)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 168.

4 Şevket Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserler II*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 184.

5 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, İmge Yayınevi, Ankara, 2012, s. 83.

6 Artan savunma masraflarını para basarak karşılamaya çalışan Ankara yönetimi, 1942 yılının ilkbahar ve yaz aylarından itibaren olağanüstü kazançları vergilendirmek için Varlık Vergisi'ni uygulamıştır. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 141. Varlık Vergisi'nin uygulanmasının ardından Türkiye'nin sanayi ve ticaret hayatında yerli burjuvazinin giderek güçlenmeye başladığı da çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya atılmıştır. Edward C. Clark, "The Turkish Varlık Vergisi Reconsidered", *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 2, May, 1972, pp. 205-216. Bu vergiye gösterilen iç tepkiler ve dıştan gelen tenkitler o kadar tesirli oldu ki, kabulü üzerinden bir sene geçmeden kanunun yürütülmesi çok gevşetildi ve 15 Mart 1944'te bütünlüğü kaldırıldı. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 111.

7 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yayınevi, Ankara, 2008, s. 206.

Bu radikal politikaların uygulanması aynı zamanda geniş halk kesimleri ile devlet arasındaki uçurumu daha da açmıştır. Bu koşullar altında geniş ailelerin, dinsel örgütlenmelerin ve diğer networklerin ne derece güçlendiğini ve önem kazandığını görmek çok kolaydır.⁸ Bu reel ekonomik koşulların yaşandığı ortamda işçi ve köylü kesimlerinin yaşadıkları sıkıntılar, çok partili siyasete geçişin güçlü sosyal dayanaklarını teşkil edecektir.⁹

Bu dönemde, ülke içinde yukarıda sözü edilen gelişmeler yaşanırken, II. Dünya Savaşı boyunca aynı ittifak grubunda yer alan Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki siyasi ilişkiler gerilmeye başlamıştır. SSCB'nin, Türkiye ile 16 Mart 1925 tarihinde imzaladığı *Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*'ni yenilemeyeceğini duyurması, Rusya'daki gazetelerde Türkiye'nin kuzeydoğu sınırında revizyon yapılması gerektiği ile ilgili haber-yorumlara yer verilmesi ve son olarak 7 Haziran'da Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasındaki görüşmede Rus yetkilinin *Montrö Boğazlar Sözleşmesi*'nin tadilini istemesi siyasi iklimi bozan gelişmelerdi.¹⁰ Bu tarihlerde Türkiye'nin Batılı ülkelerle bir ittifak ilişkisi içerisine girme amacıyla başlattığı girişimler gündemin en önemli konusuyken, Sovyet Rusya'nın Balkanlar'daki etkisini genişletmesinin Türkiye'nin Batı ile olan ittifak ilişkisini zaruri hale getirmesi Türk devlet adamlarını telaşlı bir arayışa sevk etmiştir.¹¹

Bu beklenmeyen tehditler karşısında, Türk devlet adamları, Batılı büyük devletlerle ilişkilerini olabildiğince sıkı tutup tehditleri savuşturma yolunu seçmişlerdir. Bu dönemde Sovyetlerle yaşanan inişli çıkışlı ilişkiler Türkiye'nin iç politik havasında

- 8 Reşat Kasaba, "Democracy and Populism in Turkey 1946-1961", *Rules and Rights in the Middle East: Democracy, Law and Society* ed. Ellis Goldberg, Reşat Kasaba, Joel Migdal, University of Washington Press, Seattle-London, 1993, s. 50.
- 9 II. Dünya Savaşı'nda uygulanan ekonomi politikalarının köylü ve işçi kesimlerinde yarattığı hoşnutsuzluğun etraflı bir analizi için bkz. Şevket Pamuk, "War, State Economic Policies and Resistance by Agricultural Producers in Turkey, 1939-1945", *New Perspectives on Turkey*, Vol.2, 1988, s. 19-36.
- 10 Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt II, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, E Yayınları, İstanbul, 2010, s. 471. Bu dönemde Türkiye'nin izlediği dış politika için bkz. Yusuf Sarımay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara, 1998. Yalçın Küçük ise gerçekte bu taleplerin Sarper-Erkin tarafından abartıldığını ileri sürmüştür. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler, 1908-1978, İkinci Kitap*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1979, s. 302; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1974, s. 188.
- 11 *Public Record Office (PRO), War Office (WO), Top Secret, July 2, 1945, 204/2171.*

yön tayin edici bir etken olmuştur.¹² Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında ülkede demokratik uygulamaların artacağı, hükümetin yaptığı işlerin iyi bir şekilde kontrol edileceği ve nihayetinde çok partili siyasal sisteme geçileceği yönünde mesajlar vermesi demokrasi yolunda yaşanacak gelişmelerin habercisi niteliğindedir.¹³

Demokrat Parti'nin Kuruluşunda Sol/Sosyalist Faktör

Tek partili rejimin demokratikleşme yönünde evrilmesinde iktidar kanadının attığı ikinci olumlu adım, 17 Haziran 1945 tarihinde altı milletvekili için yapılan ara seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) aday göstermemesi olmuştur. Resmî aday yokluğuyla bu seçimin demokratik bir yarış şeklinde yapılması amaçlanmıştır. Siyasal liberalleşme yolunda yaşanan bu olumlu gelişmeden sonra Temmuz ayında Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla önemli bir aşama kaydedilmiş, ancak İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihinde meclis açılış konuşmasında ciddi bir muhalefet partisine ihtiyaç duyulduğunu açıklaması iktidar kanadının yeni bir muhalefet hareketini arzuladığını ortaya koymuştur.¹⁴ Aslına bakılırsa, bu gelişmelerden önce TBMM içerisinde bazı muhalif çıkışlar dikkati çekmekteydi. Mayıs ayındaki bütçe görüşmelerinde itiraz seslerini yükselten CHP içerisinde bir grup milletvekili, Haziran ayında ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na karşı siyasal tarih literatürüne *Dörtlü Takrir* olarak geçen önergeyi vererek iki partili sistemin temellerini atmışlardır. Esasen, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Celal Bayar'dan oluşan bu grubun ilk aşamada yeni bir parti kurmaktan ziyade CHP'nin demokratikleşmesi yönünde bir çaba içinde oldukları bilinse de siyasal koşulların sürüklemesiyle yeni bir partinin kurulması için çalışmalara başlamışlardır.¹⁵

Dörtlü Takrir'in verilışinden Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşuna kadar geçen yedi aylık sürede dönemin sol/sosyalist düşüncenin önde gelen şahsiyetleri ile

12 Bkz. Necdet Ekinci, *II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 221-241.

13 Ercan Haytoğlu, "İnönü döneminde Türkiye'de Siyasal Yaşam (1938-1950)", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* ed. Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Am Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 83; Resul Babaoğlu, "İngiliz Belgelerinde Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri", *Süri Üniwersitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2017, s. 371-402.

14 Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. Irving C. Schink-E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 174.

15 Ahmet Hamdi Başar, *Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs*, haz. Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 51.

DP'nin kurucuları arasındaki ilişkinin mahiyeti ile ilgili günümüze ulaşan aktarımlar meselenin vazih bir biçimde yorumlanabilmesine imkân vermemektedir. Dönemin sol entelektüellerinden Sabiha-Zekeriya Sertel çiftinin yayınladıkları Tan gazetesinin CHP'nin içindeki muhalif akıma destek verdiği gerçeği bir yana, Zekeriya Sertel'in anılarının bir bölümüne “Demokrat Parti’yi Nasıl Kurduk?”¹⁶ başlığını uygun görmesi ilerleyen yıllarda başta Celâl Bayar olmak üzere DP'nin diğer kurucularının itirazlarına hedef olmuştur.¹⁷ Bununla birlikte, Dörtlü Takrir’i veren siyasetçiler ile dönemin sol/sosyalistlerini aynı politik zeminde buluşturan farklı saiklerin varlığından bahsetmek mümkündür. Solcular açısından bakıldığında, II. Dünya Savaşı yıllarında CHP yönetiminin Nazi Almanya’sı ile yakın ilişkiler kurması ve bunun sonucunda ülke içinde anti-komünist/faşist eğilimlerin artması tepki çeken bir durumdu. Bu süreçte, dönemin sol entelektüelleri DP’yi oluşturan kesimlerle dirsek teması kurarak CHP iktidarına karşı “Demokrat Millî Birlik Cephesi” ya da “İleri Demokratlar Cephesi” oluşturma yoluna gitmişlerdir.¹⁸ Bu koşullarda DP’li siyasetçiler de sol siyasetin örgütlenme, propaganda ve ideoloji gibi konularda sahip oldukları mahareti avantaj olarak kullanma yönünde faydacı bir anlayışla hareket etmişlerdir.¹⁹ Bu durum, DP ile yakın temasta bulunan solcular tarafından da dillendirilmiştir. Esat Adil Müstecaplıoğlu, demokrasi yolunda yapılan mücadelede solcular fikir mücadelesi yürütürken demokratların ise aksiyon önderliği yaptıklarını aktarmıştır.²⁰

CHP'nin toplumsal ve ekonomik politikalarından hoşnut olmayanlar oldukça geniş ve çeşitlilik arz eden bir yelpazeyi oluşturuyordu. Toprak ağaları ve tüccar kesim ile son yıllarda hızla yoksullaşmış işçi sınıfı ve küçük çiftçiler teorik olarak

16 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 223.

17 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 73; Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük, Demokrat Parti’nin Kuruluşu*, haz. Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 87.

18 Sinan Yıldırım, “Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarih yazımında Kayıp Zamanın İzinde”, *Praksis*, S. 18, 2009, s. 25.

19 Kemal H. Karpat, “The Turkish Left”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 1, No. 2, Left-Wing Intellectuals Between the Wars 1966, s. 176. Bu durum, DP'nin taşra örgütlerinde siyaset yapan bazı şahıslar tarafından da dile getirilmiştir: “*Demokrat Parti, esaslı bir prensibi olmadığı için ve iktidara geçmek uğruna her şeyi mübah gördüğü için teşkilata sol unsurların girmesini önlemek gibi bir faaliyet göstermekten çekinmektedir.*” Faik Şemseddin Benlioğlu, (İzmir Demokrat Parti Ocak Bucak İdare Heyeti Üyelerinden), *Demokrat Parti’nin İçyüzü ve Hataları*, Anadolu Matbaası, 1947 (y.y.), s. 46. Benzer bir değerlendirme için bkz. Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1965, s. 210.

20 Özgür Gökmen, “Vesikalı Yakın Dönem Tarihimiz Başbakanı Bir Mektup: Demokrat Parti ve Sol”, *Kebikeç*, S. 23, 2007, s. 398.

çıklarları çatışan gruplar olsa da iki savaş arası dönemin olumsuz koşullarından aynı ölçülerde etkilenmişlerdi. Dolayısıyla emek ve sermayeyi içeren bu toplumsal destek, DP'yi kuruluşundan başlayarak düzen karşıtı bir parti konumuna getirmişti. Bu nedenle sırf bu noktaya çekilen dikkatle, izleyen yıllarda DP'nin sol bir parti olarak tanımlanması sıkça yinelenen siyasal teşhis hatalarından birisi olacaktı. Oysa DP, CHP'nin mevcut toprak ve ticaret yapısını değiştirmeye yönelik politikaları karşısındaki egemen sınıflara dayandığı için kurulu düzene karşıt değil, tam tersine onun sürekliliğinden yana olanların partisi olarak kurulmuştur. Bununla birlikte, toplumsal ve ekonomik politikalara muhalefetten ziyade siyasal liberalleşme talepleri ile ortaya çıkan Bayar sayesinde, DP'nin söylem düzeyinde demokrasiyi arayan bir parti izlenimini taşıdığı da yadsınamaz bir gerçektir. Ancak parti yapısındaki gücün iki farklı kesimin ittifakına dayanması, bu söylemin parti politikalarına tam olarak yansımaları daha en başından olanaksız kılmaktaydı. Zira parti düzeyinde örgütlenebilmek için Bayar ile tüccar ve ağalar arasındaki karşılıklı ve zorunlu gereksinimden doğan ittifak, ideolojilerinin özündeki derin ayrım nedeniyle daha başlangıçta muhafazakârlaşmaya mahkûmdur.²¹ Zekeriya Sertel de, DP'li kadro ile olan ilişkisinden bahsettiği anılarında, DP kurulmadan önce, tek parti iktidarına karşı ortak bir cephe oluşturmayı kararlaştırdıklarını hatta bu cephenin yayın organı olarak *Görüşler* dergisini çıkarmaya karar verdiklerini, ancak Tan matbaasının basılmasından sonra ortaya çıkan siyasi atmosfer sonrasında Bayar ve Menderes'in kendisiyle olan ilişkilerini kestiklerini anlatmaktadır.²² Zira Toker, CHP militanları ve fanatikleri tarafından DP'nin *Moskovacılık* ile itham edildiğini yazmaktadır.²³ Trakya'da DP'ye *Dimitrof Partisi* ismi takıldığı da aktarılan bilgiler arasındadır.²⁴

Yalman'a göre, *DP'nin kurulduğu günlerde Sovyet Rusya tarafından yönlendirilen birtakım çevreler yeni partiye hâkim olarak Türkiye'de kurulacak olan yeni hükümette aktif rol oynamak suretiyle Türkiye'yi de Rusya'nın uydusu olan Balkan ülkelerinin konumuna sürüklemek istiyorlardı.*²⁵ Sertellerin DP ile ilişkisini Samet Ağaoğlu ise şu cümlelerle aktarır: *1946 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'den milletvekili seçilenlerin Meclise girmemelerini istemişler, hatta bunun aksine karar verilince, 'Çankaya eteklerine gelmiş halk ayaklanmasını durdurdunuz!'*

21 Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar, 1918-1960*, (İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999, s. 179.

22 Zekeriya Sertel, *Hatıralarımlarım*, s. 228.

23 Toker, *age.*, s. 162.

24 Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 124.

25 Ahmet Emin Yalman, *Turkey In My Time*, University of Oklohama Press, 1956, s. 225.

*diye telgraflar çekmişlerdi. İstedikleri, bekledikleri belki de olmadı. O zaman yeni siyasi hareketler düşünüldü ve bir başlangıç olarak İnsan Hakları Derneğini kurdular.*²⁶ Görüldüğü gibi, yeni muhalefet partisi ile başlangıçta aynı siyasi cephede varlık gösteren sosyalistlerin kendi ajandalarının var olduğu yönünde genel bir hüküm benimsenmeye başlamıştır. Bu yönde yapılan başka bir değerlendirmede ise DP'nin kurucularının parti programlarını belirleme sürecinde karşı karşıya oldukları önemli bir tehlike olarak sol sempatanlar gösterilmiş ve bu kesimin yeni partiyi etkileme hatta domine etme amacıyla oldukları belirtilmiştir.²⁷

Liberal/Sosyalist İttifakta Yol Ayrımı: Rejimin Sınırlarını Çizmek

Sovyetlerle yaşanan gerilimli ilişkiler bağlamında, ülkede bir antikomünizm rüzgârı bizzat iktidar tarafından bu dönemde yaratılarak beslenmiş ve iç politikada bu yönde önlem alma güdüsü kendisini sola karşı kapalılık biçiminde göstermiştir.²⁸ İktidarın antikomünist ve sağ eğilimli politikasına yakın bir çizgide yayınlanan gazetelerde sol çevrelere karşı yapılan olumsuz haberler halkın geniş bir kesiminde karşılığını bulmuş ve bu durum 4 Aralık 1945 tarihinde Tan gazetesi ve matbaasının basılması ile sonuçlanmıştır. Bu tarihlerde Tan gazetesinin Sovyet elçiliğinin basın organı olduğu yönündeki propaganda gittikçe tehlikeli bir hal almıştır.²⁹ Psikolojik bir hazırlık devresinden sonra galeyana getirilen yaklaşık 20.000 civarında olan ve içlerinde üniversite, yüksekokul ve lise öğrencilerinin de bulunduğu bir grup, ellerindeki Atatürk ve İsmet İnönü'nün posterleriyle nümayiş başlatmışlardır. Olaylar sırasında *Tan Matbaası*, *Görüşler*, *Yeni Dünya* ve *La Turquie* dergilerinin yanı sıra *Berrak* ile *ABC* kitabeveleri de tahrip edilmiştir.³⁰ Bu olay, CHP'nin dış poli-

26 Ağaoğlu, *age.*, s. 41.

27 Ahmet Emin Yalman, "The Struggle for Multi-Party Government in Turkey", *Middle East Journal*, Vol. 1, No. 1, 1947, s. 54.

28 Özlem Akyol, *CHP'de Sağa Kayma: 1945-1947*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001, s. 11.

29 Foreign Office (FO), 195/9487, *From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945*.

30 Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları, (1945-1950), İkinci Parti*, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 794. "*Tan Olayı*", iktidar yanlısı gazeteciler ile Tan gazetesi ve *Görüşler* dergisi yazarları arasında çıkan polemikler sonucunda yaşanmıştır. Dönemin etkin gazetecileri arasında yer alan H. Cahit Yalçın, Asım Us ve Ziyad Ebuzyiya Tan gazetesi ve Sertelleri Moskova'nın sözcüleri olmakla itham etmişler ve Tan gazetesinin Sovyet Rusya'dan maddi para yardımı aldığı gibi iddialarda bulunmuşlardır. Ayla Acar, "Basında Tan Olayı - 4 Aralık 1945", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2012/II, 43, 1-22. Bu olayda CHP hükümetinin herhangi bir sorumluluğunun olup olmadığı konusu uzun yıllar boyunca tartışılmıştır. Hükümetin olaylardaki sorumluluğunu olmasa da tavrını ortaya koyan bir anekdot şu şekildedir: Siyasal Bilgiler Okulunun kuruluşunun 86. yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen kokteyle katılan

tıkada izlediği Sovyet karşıtı tutumun yurt içindeki izdüşümü olarak kabul edilebilir. Olayların bu noktaya varmasından evvel yaşanan gelişmelere bakıldığında, DP'li kurucuların partinin tesisi çalışmaları esnasında sosyalist aydınlardan Serteller, Sadrettin Celal, Cami Baykurt ve Esat Adil gibi isimlerle bağlantıya geçtikleri bilgisi 4 Haziran 1945 tarihli bir emniyet raporuna yansımıştır.³¹ Dahası, Serteller, DP'nin kurucuları ile yaptıkları toplantılarda partinin yayın organı olarak düşünülen *Görüşler* dergisine Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın yazı göndereceklerini iddia etmişler³², ancak bu iddia DP'liler tarafından tekdiz edilmiştir.³³ Burada dikkat çekici olan, Adnan Menderes ve Celâl Bayar'ın başını çektiği demokratlar grubunun sosyalist aydınlar ile aralarındaki iş birliğini inkâr etmelerine giden sürecin hangi aşamalardan geçtiği konusudur. Olayların cereyan ettiği 1945 yılı özelinde değerlendirildiğinde, dış politikadaki konjonktürel gelişmeler bağlamında anti-komünist ve anti-Sovyet söylemin yaygınlık kazandığı ve basın polemiklerinin birçoğunun karşılıklı faşistlik ya da komünistlik suçlamaları temelinde gelişmesi DP'nin kuruluş sürecine de yön vermiştir.³⁴ Bu dönemde DP kurucuları ile yakın görünmelerine rağmen ülke siyasetinin aldığı şekil itibarıyla bütün çevreler komünizm düşmanı olduklarını beyan etme gereği duymuşlardır.³⁵ Bu koşullar altında öne sürülen iddialar ve propaganda sayesinde DP'liler ile sosyalist aydınlar arasındaki işbirliği bir daha iyileşme şansı bulamayacak yaralar almıştır.³⁶

DP'nin resmen kuruluşunun ardından sol ideolojinin önde gelen aydınları ile DP'li kurucular arasındaki yarılma daha da derinleşmiştir. Solcu aydınlar, iktidara karşı demokrasi mücadelesini beraber yürüttükleri DP'li siyasetçileri yönlendirme ko-

---

dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, kendisine İstanbul'dan gelen telefon görüşmesini yaptıktan sonra etrafındakilere; *Gençler İstanbul'da iyi bir iş yapmışlar!* demiş ve ertesi gün çıkan gazetelerde Tan Baskını haberleri yer almıştır. Bkz. M. Hikmet Yavuziğit, *Mülkiye Tarihi 1859-1999*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 1999, s. 223.

31 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10. Yer No:79.524.2.*

32 Sabiha Sertel, bu iddianın doğruluğu için Emin Karakuş'u şahit olarak göstermektedir. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1966, s. 333.

33 Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları, (1945-1950), İkinci Parti, C I*, s. 780.

34 Bkz. Hülya Öztekin, *Tan, Serteller Yönetiminde Muhafif Bir Gazete*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 352.

35 Levent Cantek, "Tan Gazetesi ve Sabiha Sertel", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C VIII, ed. Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 852. Bu noktada ilginç bir anekdot olarak Emin Sazak'ın DP'ye katılmadan önce Adnan Menderes'e Sovyetlerden para yardımı alıp almadıklarını sormuş olması dönemin siyasal havasına hâkim olan ruh halini yansıtmaktadır. Ağaoğlu, *age.*, s. 104.

36 Soner Yalçın, "DP'nin Kuruluşunda Sosyalistler de Vardı!", *Hürriyet*, 27 Mayıs 2007.

nusunda başarısız olunca günümüze kadar taşınan ve DP'ye isnat edilen “muva-zaa partisi” suçlamasını ortaya atmışlardır. Bu çerçevede, DP'nin aslında CHP'nin bir uzantısı olduğu, bu nedenle Köprülü, Koraltan ve Bayar gibi muhalif kanattaki siyasetçilerin CHP fikriyatına bağlı oldukları iddia edilmiştir.³⁷ Esasen, DP'nin kuruluşunun ardından yapılan bazı açıklamalar bu yaygın kanaati güçlendirmiştir. 11 Mayıs 1946 tarihindeki parti kongresinde İnönü, CHP'nin sınıf esasına dayanan bir parti olmadığını vurgulamış, sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf çıkarları arasında uyum arayan bir esasta kalacaklarını belirterek adeta DP'ye bir mesaj yollamıştır.³⁸ Aynı tarihlerde yabancı bir basın temsilcisine vermiş olduğu röportajda Celal Bayar, kendisine yöneltilen Demokrat Parti'nin kentlerdeki sanayi işçileri ve taşradaki köylülere yönelik özel bir programı olup olmadığı sorusuna ise; “Hayır onlara dönük özel bir siyasetimiz yok. Programımız bütün Türk vatandaşlarını temel alıyor, spesifik gruplar da programımızın sağlayacağı avantajlardan yararlanacaklardır” cevabını vermiştir.³⁹ Bu röportajı Londra'ya ileten İngiliz elçilik yetkilisi, raporuna: “Celal Bayar'ın Buckley'e verdiği üstü kapalı cevaplar bir yana, bende uyanan düşünce Demokrat Parti'nin Halk Partisine göre soldan ziyade daha sağ bir eğilimde olduğudur” şeklindeki düşüncelerini not etmiştir. Öte yandan, Bayar ile yapmış olduğu röportajı gazetesinde haberleştiren muhabir; DP'nin mevcut iktidara göre hem sağ hem de sol elementleri barındırdığına yer vermiş, ancak DP'li siyaset yapıcılarının CHP'ye göre daha reaksiyoner olduklarının altını çizmiştir.⁴⁰

Celâl Bayar, *Associated Press* muhabirine verdiği mülakatta ise Sovyet isteklerine ilişkin politikalarının ne olacağı sorusuna cevaben söz konusu iddiaların gerçeklikle bir ilgisinin bulunmadığını belirtmiş ve Atatürk Türkiye'si ile Sovyet Rusya arasındaki iş birliğine dayanan ilişkilerin Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasındaki sorunları geride bıraktığını vurgulamıştır. Bayar, bu açıklamalarının tepki çekmesi üzerine 7 Mayıs'ta basına verdiği bir demeçte ise millet ve devletin birlik içinde ülke bütünlüğü ve egemenliğini tehlikeye atacak dış tehditlere karşı durması gerektiğini ifade etmiş ve bu meselenin partiler üstü bir konu olması gerektiğini vurgulamıştır.⁴¹ Dönemin genel havasına uygun şekilde, parti liderleri 1946 yılı-

37 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 181; Turan Güneş, *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 82; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 31.

38 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 363.

39 FO, 371/59255, *Christopher Buckley's Interview With Monsieur Celal Bayar, Leader of Democratic Party, April 26, 1946, RG883/22/44.*

40 Christopher Buckley, “The Turkish Reformation Still in Progress”, *Daily Telegraph*, May 24, 1946.

41 FO, 371/59255, *From Angora to Foreign Office*, May 14, 1946, R.4816/52/44.

nın yaz mevsimi boyunca konuyla ilgili benzer içerikte açıklamalar yapmışlardır. Ağustos ayında İnönü; okur-yazar olmayan geniş toplum kesimlerini etkisi altına alma tehlikesi olan Sovyet yanlısı siyasi temayüllere, taşrada dinsel propaganda ve orduyu da etkisi altına alacak herhangi bir muhalif cereyana asla izin vermeyeceklerinin altını çizmiştir.⁴² Durum öyle bir hal almıştır ki 21 Temmuz'da Demokratların 61 milletvekili ile TBMM'ye girdikleri seçimlerden sonra yapılan değerlendirmelerde, “*Türkiye’de bir partinin seçimi kaybetmesi için Sovyet Rusya ile ilişki-lendirilmesi yeterli olacaktır*” görüşüne yer verilmiştir.⁴³

1946 yılına gelindiğinde, Türkiye’de sosyalist faaliyetlerin daha görünür bir hal aldığı ileri sürmek olasıdır. Zira yeni kabul edilen cemiyetler kanunu sayesinde sol örgütlenmeler siyasal hayattaki yerini almıştır. Başlangıçta ortak bir parti kurmayı düşünen, ancak daha sonra Esat Adil Müstecaplıoğlu’nun Türkiye Sosyalist Parti’yi kurmasının ardından yollarını ayıran Hüsnü Değmer de Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’ni kurmuştur.⁴⁴ Bu durum, iktidar elitlerini telaşa sürüklemiş ve Türkiye’deki komünist faaliyetler yakın mercek altına alınmıştır. Gelişmekte olan siyasal muhalefetin meşru dairede faaliyet göstermesini sağlamak için sol cereyanın etki alanı mümkün olduğunca sınırlanmaya çalışılmıştır. Sözü edilen dönemde komünist ideolojinin takipçilerinin sayısı ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. İngiliz elçilik raporlarına yansıyan bilgilere göre, resmi makamlardan elde edilen bilgilere göre 300’ü gözaltına alınmış ve tamamına yakını takip altında olan 1500 komünist olduğu belirtilirken, Sertel çiftinin yabancı basına verdikleri röportajda bu sayı 4000 olarak verilmiştir.⁴⁵ Öte yandan, Türkiye’de komünizmin hatırı sayılır bir taraftar kitlesine sahip olduğunun aktarıldığı raporda 1946 seçimlerinde Sovyet Rusya’nın DP’nin propagandası için CHP’nin harcadığının beş katı kadar para harcadığı iddiası dile getirilmiştir.⁴⁶

1946 yılının sonlarına gelindiğinde sol düşünceye karşı kamuoyunda artan bir kızgınlık hâkimdi. Sosyalist tonda yayın yapan gazete ofisleri üniversiteli gençlerin saldırısına uğruyor, hatta gazete satıcıları bile birikmiş olan öfkeden nasibini alıyordu. Polisin önlemekte güçlük çektiği bu yoğun eylemlerin yaşandığı günlerde aralarında Şefik Hüsnü ve Esat Adil’in de olduğu komünist kimliğiyle tanına

42 FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office, August 5, 1946, R11588/299/44.*

43 “Can Turkey Stand It?”, *Economist*, October, 5, 1946.

44 Karpat, “The Turkish Left”, s. 176; Aclan Sayılın, *Türkiye’de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009, s. 232.

45 FO, 371/59259, *Sir D. Kelly to Mr. Bewin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

46 FO, 371/59259, *Sir D. Kelly to Mr. Bewin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

40 kişi tutuklanmıştır.⁴⁷ İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından başlatılan tutuklamaların yabancı basına da yansımaları olmuştur. Resmi makamların bu tutuklama kararlarını dayandırdıkları gerekçe ise *bir sosyal sınıfı diğer sınıflar üzerinde baskın hale getirmek suretiyle ülkenin ekonomik ve sosyal ahengini bozma* suçlamasına dayanılmıştır.⁴⁸ Yapılan soruşturmalar neticesinde Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kapatılmış, bunun yanında sol düşüncüyü savunduğu için tamamen kapatılan altı gazete⁴⁹ ile birlikte *Büyük Doğu* ve *Yarın* gibi aşırı uçta yayın yapan basın organları da dört aylığına kapatma cezası almıştır.⁵⁰ Son dört ayda sol meyilli yayın organlarında aşırı bir sol propagandanın yapılması üniversite gençliğini galeyana getiren bir gelişme olarak görülmüş ve yapılan tutuklamaların böyle bir ortama denk geldiği vurgulanmıştır.⁵¹ CHP'nin parti grubunun mecliste yaptığı gizli oturumdan sonra yapılan açıklamada, hükûmetin bu eylemi onaylanmış ve 70 kişilik tutuklu listesinin uzun bir tahkikat neticesinde hazırlandığı belirtilmiştir.⁵² DP adına yapılan açıklamada ise siyasal örgütlenme hakkı ve ifade özgürlüğüne saygı duyulması koşuluyla bu tutuklamalar doğru bulunmuştur.⁵³ Zira yapılan tutuklamalar kamuoyunda da genel bir memnuniyetle karşılanmıştır.⁵⁴ Öte yandan, bu soruşturmanın Türk basınında herhangi bir tepkiye yol açmadığı bilgisi de aktarılan haberlerde yer almaktaydı.⁵⁵

Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan tahkikatlar neticesinde çok önemli bilgilere ulaşılmıştır. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği raporlarına yansıyan şu ifadeler yaşanan gelişmelerle ilgili oldukça ilginç ayrıntılar içermektedir:⁵⁶

Komünist faaliyetlere karşı hükûmetin aldığı önlemler doğrultusunda 80 kişi gözaltındadır. Maliye Bakanının açıklamalarına göre 300'e yakın kişi de gözetim

47 FO, 371/59260, *From Angora to Foreign Office, December 17, 1946, R18154/299/44*. Bu sayı bazı gazetelerde 45 olarak verilmiştir. *Daily Telegraph*, December 18, 1946. Devam eden günlerde artan tutuklamaların sayısı 100 olarak verilmiştir. *Daily Express*, December 20, 1946.

48 "Curbs on Extremists", *Times*, December 18, 1946.

49 "Anti-Communist Purge", *Manchester Guardian*, December 18, 1946.

50 "Curbs on Extremists", *Times*, December 18, 1946.

51 "Anti-Communist Purge", *Manchester Guardian*, December 18, 1946.

52 "Political Arrests in Turkey", *Times*, December 19, 1946.

53 "Political Arrests in Turkey", *Times*, December 19, 1946.

54 FO, 371/59260, *Suppression of Communist Activities, Sir D. Kelly to Mr. Bewin, December 30, 1946, R18499/299/44*.

55 "Many Arrests in Turkey", *Manchester Guardian*, December 19, 1946.

56 FO, 371/59260, *Suppression of Communist Activities, Sir D. Kelly to Mr. Bewin, December 30, 1946, R18499/299/44*.

altındadır. Yetkililere göre sol hareketin çekirdeğini oluşturan beyin takımının tutuklanmasından sonra Türkiye’de komünist faaliyetlerin beli kırılacaktır. Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin verdikleri bilgilere göre Şefik Hüsnü’nün (Değmer) evinde yapılan aramalarda komünist hücrelerin Türkiye’de yayılmasına ilişkin ana plana ulaşılmıştır. Şu anda yetkililerin elinde bulunan bu planlara göre, Şefik Hüsnü’ye bağlı olan ajanlar Trabzon, Adana ve İzmir gibi kentlerde faaliyet göstermektedirler. Şefik Hüsnü ile yakın ilişkileri olan bir gazeteciye göre, Gürcistan asıllı bir genç Şefik Hüsnü’nün asistanlığını yapmakta olup yazışmaların tamamına yakını Rusça yapılmaktadır.

Türkiye’de sol düşünceye karşı başlatılan bu mücadele sonucunda sol çevreler DP’ye sızma amaçlarından vazgeçseler de ilerleyen zamanlarda yeni gelişmelerin yaşanacağından kuşku duyulduğu şu cümlelerden anlaşılmaktadır: *Sol eğilimli elementlerin DP’ye karşı açıktan düşmanlık beslediklerine dikkatinizi çekmek isterim. Solcular DP’nin içine sızma ya da onu domine etme umutlarını yitirmeye başladılar. CHP ve DP’li liderler tuhaf bir şekilde farkında değiller, ancak hemen göze çarpmasa da komünist faaliyetler yeniden nüksedebilir.*⁵⁷ 1946 yılının son günlerinde yaşanan bu tutuklamalar, ilerleyen zamanlarda DP’nin köşeye sıkıştırılmasına zemin hazırlayan argümanların üretilmesine imkân verecektir. İktidar partisinin müfrit kanadına mensup milletvekilleri DP’nin kuruluş aşamasında Tevfik Rüştü Aras, Zekeriya-Sabiha Sertel ve Cami Baykurt gibi tescilli sosyalistlerle kurduğu yakın teması gündeme getirerek gittikçe popülerleşen yeni partinin etkisini kırma yoluna gitmişlerdir.⁵⁸ İktidar partisinin DP’ye “komünist oyunlarına düşmeme” istikametini çizdiğini ileri süren Aybar, DP’li siyasetçilerin bu yolla daha kolay ezilebileceği görüşündedir.⁵⁹

Hayal Kırıklıkları, İtiraf ve İthamlar

Demokrat Parti’nin faaliyetlerinin ve siyaset anlayışının Sovyet Rusya tandanslı olduğu yönünde belli çevrelerin yürüttüğü propagandaya karşın Sovyet Rusya’nın Türkiye’deki etkisinin sanılandan daha az olduğu bilgisi, İngiltere’nin diplomatik yazışmalarına yansımıştır. Türkiye’de hâkim olan mevcut sosyal yapı ve halk genelinde yaygın olan Rus karşıtlığının muhtemel bir Sovyet ajitasyonunu imkânsız hale getirdiğini içeren bir belgede İsveç’te yayınlanan *Stocholm Tidningen* gazetesinden M. Kumlien’in *Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi*’nin kurucusu

57 FO, 371/59260, *Communist Activity, Sir D. Kelly to Mr. Attlee, December 17, 1946, R18104/299/44.*

58 Cemil Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), Rejim Krizi*, C III, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 305-310.

59 Mehmet Ali Aybar, “Maksatları Hürriyeti Boğmak, Muhalefeti Ezmektir” *Hür*, 8 Şubat 1947.

Şefik Hüsnü Değmer ile yapmış olduğu röportajın ayrıntılarına yer verilmiştir.⁶⁰ Bu görüşmenin Şefik Hüsnü'nün Şişli'nin arka sokaklarından birinde sade mobilyalarla döşenmiş son derece mütevazı evinde yapıldığı aktarılmıştır. Raporda Şefik Hüsnü'nün sakin bir görüntüye sahip olduğu, hatta kendisine rakip olan diğer sol örgütler ve iktidar partisi ile ilgili sert cevapları bile derin bir sakinlikle ifade ettiği yer almıştır. Fransızca'yı çok akıcı bir şekilde konuşup yazabilen Şefik Hüsnü'nün İngilizceyi ise sadece konuşabildiği aktarılmıştır. Röportaj esnasında nadiren gülümseyen Şefik Hüsnü'nün zaman zaman alaycı bir gülümsemeye sorulara cevap verdiği ve gözleriyle çok dikkatlice etrafını süzdüğü Kumlien'in dikkatinden kaçmamıştır.⁶¹

Bu röportajda, iktidardaki partinin Türkiye'deki sosyalist hareketi durdurmak için her yolu denediğini, birçok arkadaşlarının hapiste türlü işkencelere maruz bırakıldığını, ancak Türkiye'de sosyalist hareketin yoluna devam ettiğini ifade eden Şefik Hüsnü, Türkiye'de faaliyette bulunan diğer sol partilerin CHP'nin teşvikiyle kurulmasına karşın kendi partilerinin sosyalizmin gerçek temsilcisi olduğunu vurgulayarak Türkiye'nin demokrasi serüveninde ayrı bir yeri olan *muwazaa partisi* deyimini hatırlatmıştır.⁶²

Şefik Hüsnü, Türkiye'deki sosyalist hareketin diğer temsilcileri ile ilgili soruya Sertellerden başlayarak cevap vermiştir. Özellikle Sabiha Sertel'in tek başına çok onurlu bir mücadele verdiği aktarmış, ancak bu kavgayı çoklukla eşi Zekeriya'nın yardımı olmadan sürdürdüğünü belirtmiştir. Diğer yandan, aynı düşüncede oldukları arkadaşlarının yıllardır hükümetin demir yumruğu altında ezildiğini belirterek bir gün mutlaka zafere ulaşacaklarına inandığını belirtmiştir.⁶³ 21 Temmuz'daki seçimlerden iki gün sonra parti üyelerinin kovuşturmaya uğradıklarından yakınan Şefik Hüsnü, demokratik kanunların henüz ülkede egemen olamadığını vurgulayarak Anadolu'da tanıdığı 25 sosyalistin tutuklandığını belirtmiş, tutuklamaların yanında sürgün cezalarıyla sık sık muhatap olduklarını ifade etmiştir.⁶⁴ İdam edilen bir komünist oldu mu sorusuna karşılık olarak bu duruma sadece iki örnek verebileceğini belirten Şefik Hüsnü polis merkezinde gördüğü işkenceden dolayı hayatını kaybeden bir iki kişiyi tanıdığını, ayrıca Hasan

60 FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

61 FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

62 FO, 371/59259, *J. Benda, August 17, 1946.*

63 FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

64 FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

Basri adındaki partililerinin de Rus ajanı olduğunu kabul etmesi için gördüğü işkence sonucunda öldüğünü aktarmıştır.⁶⁵

Söz konusu dönemde çok tartışılan ancak kesin bir sonuca ulaşamayan komünistlerin sayısı ile alakalı soruya ise partilerinin sadece İstanbul'da 5000 üyelerinin olduğu yanıtını vermiştir. Bunun yanında, ülkenin geri kalanında da teşkilatlandıklarını ifade eden Şefik Hüsnü Ankara, Eskişehir, İzmir, Samsun, Trabzon ve Adana'da üyelerinin bulunduğunu belirtmiştir. Değer, geniş işçi kitlelerinin olmayışı ve köylülerin de cahil olmalarından dolayı Doğuda örgütlenmediklerine yer vermiştir.⁶⁶

Demokrat Parti ile bir temasının olup olmadığı yönündeki soruyu ise olumlu yanıtlayan Şefik Hüsnü, röportajın yapıldığı günlerin DP'nin sol düşünceyle arasına mesafe koymaya çalıştığı bir döneme tekabül ettiği düşünüldüğünde adeta ezber bozmaktadır. Özellikle Demokrat Parti'nin İstanbul temsilcileriyle görüştiklerini belirten Şefik Hüsnü, Abdurrahman Münif adlı DP'li milletvekilinin kendisinin kuzeni olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, dış politika konusunda tamamen İngiltere'nin merkeze alındığı bir siyasetin sorunsuz olamayacağını dile getiren Şefik Hüsnü, hükûmetin değişmesi ile birlikte Rusya'nın da toprak taleplerinden vazgeçeceğine inandığını belirtmiştir. Esasen mevcut iktidarın faşist eğilimler sergilediğine inandığını söyleyen Şefik Hüsnü, geniş tabanlı yeni bir hükümetle sorunların üstesinden gelinebileceğini ifade etmiş ve DP'nin içinde birçok ismin Rusya ile olan sorunlu ilişkilerin çözülmesinden yana olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Dahası, Türkiye'nin Rusya ve Batı bloku arasında bir oyuncak olmasına her şeyden önce Türk insanının müsaade etmeyeceğini vurgulayan Şefik Hüsnü, sosyalist düşünceyle tanıştığı Paris'teki öğrencilik yıllarından bahsedip röportajı bitirmiştir. Şefik Hüsnü ile röportajı yapan Kumlien, röportaj sonucunda edindiği intibayı İngiltere elçilik yetkilisine; Şefik Hüsnü'nün liderliğini yaptığı sosyalist partinin Rusya'nın beşinci kolu olmak dışında Türkiye'de başarı kazanamayacağı şeklinde aktarmıştır.⁶⁸

Türkiye'de siyasetin dönüşmesinde önemli rol oynadıklarına inanılan sol-sosyalist aydınları yabancı medya kuruluşları da ilgiyle takip etmişlerdir. 28 Ağustos 1946

65 FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

66 FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

67 FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

68 FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

tarihinde *Picture Post*, *Economist*, *Observer* ve *Tribune* gibi basın organlarının Türkiye temsilcisi John Kimche Sertel çifti ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Mülakatın ilk yarım saatinde Zekeriya Sertel'in çekingen ve şüpheli tavırlarıyla dikkat çektiğini aktaran Kimche, Sabiha Sertel'in ise röportajın ancak son 20 dakikasında görüşmeye katıldığını belirtmiştir.⁶⁹ Demokrat Parti ile ilgili düşüncelerini soran Kimche'e Celâl Bayar'ın ciddi bir muhalif olmadığı cevabını veren Zekeriya Sertel, diktatörlüğe karşı kayda değer bir muhalefet gösterilmediğine yer vererek, meclise giren DP'lilerin son olayların ardından bir blok olarak meclisi terk etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁰ Ancak Meclisteki iktidar partisi üyelerinin tavırlarına rağmen milletvekilliğini sürdürmeyi tercih eden DP'lilerin iktidarın küçük hatalarını dile getirip önemsiz şeylere yoğunlaşmaları Sertel'e göre talihsiz olmuştur. Bu nedenle Demokratların iktidara gelme gibi bir düşüncelerinin olmadığını düşünen Sertel, zaten aralarında liderlik edecek donanımda bir liderin olmadığını da belirtmiştir.⁷¹ Röportajda "Majestelerinin Muhalefeti" olmak dışında mevcut hükûmete bir alternatif oluşturamadığı için DP örgütünün bekleneni vermediği şeklindeki sözleriyle Sertel eski yol arkadaşları ile ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur. Sertel'e göre DP'nin düştüğü bu durum aynı zamanda olumlu bir sonuç da doğuracaktır. Buna göre, muhalefet kanadındaki fırsatçı ve oportünist siyasetçiler ile halkın rahatsızlıklarını Meclise taşıma derdinde olan siyasetçiler arasında yakın bir zamanda bölünme yaşanacaktır.⁷²

Zekeriya Sertel'in Sovyet Rusya ile ilişkiler konusundaki sorulara verdiği cevaplar Şefik Hüsnü'nün düşünceleriyle aynı paraleldedir. Sertel'e göre Sovyet Rusya Boğazlar'da üs talebinde bulunmamış, ancak Boğazlar'ın ortak savunulması için taleplerde bulunmuştur. Türkiye'nin tam anlamıyla İngiliz yanlısı bir politika sürdürmesinin Karadeniz'in güvenliğini tehlikeye attığını ifade eden Sertel, Ruslar'ın bu talebinin dışındaki iddiaların hiçbir Türk vatandaşı tarafından kabul edilmeyeceğini vurgulamıştır.⁷³ Zekeriya Sertel, röportajın sonunda Türkiye'de

69 FO, 371/59259, *English Pressman J. Kimche's Interview With M. Sertel, September 6, 1946, R/3485/299/44*

70 FO, 371/59259, *English Pressman J. Kimche's Interview With M. Sertel, September 6, 1946, R/3485/299/44*

71 FO, 371/59259, *English Pressman J. Kimche's Interview With M. Sertel, September 6, 1946, R/3485/299/44*

72 FO, 371/59259, *English Pressman J. Kimche's Interview With M. Sertel, September 6, 1946, R/3485/299/44*

73 FO, 371/59259, *English Pressman J. Kimche's Interview With M. Sertel, September 6, 1946, R/3485/299/44*

kısa vadede bir iktidar değişikliği öngörmediğini ve iktidar partisinin de bir değişim içine girmesinin de mümkün olmadığını belirtmiştir.

Türkiye'deki demokrasi mücadelesinin sınıflar arası çelişiklere dayanan bir mücadele olmadığına ilişkin iktidar kanadının açıklamalarına Demokrat Partililer de katılmış, Fuat Köprülü yaptığı açıklamada, "Türkiye'de sınıf mücadelesi yapmak isteyenlere yer yoktur" açıklamasını yapınca Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Esat Adil, tepkisini ortaya koyarken DP'nin de bir sınıf mücadelesi verdiğini iddia ederek o halde Köprülü'nün de ülkeyi terk etmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁷⁴ Esat Adil'in vurguladığı bir başka konu da DP'nin yürüttüğü sınırlı muhalefetin sakıncalarıyla ilgiliydi. Esat Adil, *Milletin iktisadi, içtimai ve siyasi teşkilatlanma ve devlet cihazını murakabedeki bağımsızlığı yerine bu teşkilatlanmanın devlet tarafından tanzim ve yine devlet tarafından kontrol edilmesi rejimidir ki, faşizmin ana cihazını ve temelini teşkil eder* ifadeleriyle DP'nin iktidarın kontrolünde bir parti olduğunu ima eder.⁷⁵

Sonuç

Türkiye'de çok partili yaşama geçiş sürecini konu alan literatürde üzerinde odaklanılan temel konu, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin hangi evrelerden geçtiği şeklindeki bu siyasal sürecin makro ölçekteki veçhesidir. Son yıllarda oldukça zengin bir literatür oluşturan demokrasi tarihi araştırmalarının son derece sathi bir tarzda ele aldıkları dönemin sosyalist hareketi ile ilgili bilgiler genellikle steryotip yaklaşımın ürünü olup bahse konu olan dönemin etraflı bir şekilde aydınlatılmasını güçleştirmektedir. Döneme ilişkin araştırmalarda varılan en beylik sonuç, Demokrat Parti kurucuları ile sosyalist aydınlar arasındaki organik ilişkinin sağlam bir temele oturmadığı ve her iki grubun irticalen hareket ettiği yönündedir. Gerçekten de iktidarı elinde bulunduran CHP'nin karşısında etkili bir muhalefet ortaya koymanın ilk şartı olan geniş tabanlı muhalefet cephesinin oluşturulabilmesi için farklı düşüncelerdeki grupların bir araya gelip siyaset üretmeleri gerekiyordu. Bu koşullarda pratik sonuçlar elde etme arzusu siyasi ideallere baskın gelmişse de nihai aşamada siyasal ideolojilerin gruplar arasında derin yarıklar oluşturması kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu gruplardan DP'nin sosyalist aydınlarla kurmuş olduğu ittifakı henüz hayata geçmeden sonlandırmasında büyük ölçüde iktidarın

74 Esat Adil, "Demokrasiyi İnkâr Eden Bir Demokrat! Gerçekten Bihaber Bir Profesör", *Gün*, S. 27, 20 Ekim 1946.

75 Esat Adil, "Korporasyonculara Dikkat" *Gün*, S. 26, 13 Ekim 1946.

telkinleri etkili olmuşsa da siyasetteki bu gidişatın yalnızca bu faktörle açıklanmaya çalışılması birçok açıdan eksik bir yorum olacaktır.

Ülke siyasetinin yeniden şekillendiği ve Türk demokrasisinin biçim kazandığı bu dönemin temel belirleyenlerine bakıldığında, daha önceki yıllarda iki denemenin hayata geçirildiği ancak iktidar elitlerinin siyasi tasarımlarına uygunluk açısından meşruiyet kazanması arzu edilen bir siyasal muhalefet beklentisinin döneme hâkim olduğu anlaşılır. Daha açık bir ifadeyle, demokrasiye geçişin en azından ilk yıllarında, sınırlarını iktidar elitlerinin belirlediği meşru dairede konumlanacak bir muhalefet partisinin hayat bulması her şeyden önce geniş bir mutabakatı gerektiriyordu. Bu nedenle, DP kurucularının bu durumun önemini erken kavradıkları ileri sürülebilir. Zira siyasal rejimin gidişatına ters istikamette yön verme potansiyeli taşıyan sol düşüncenin DP'nin kuruluş aşamasında aktif rol almasına karşın, kısa bir zaman sonra ülkenin siyasal atmosferi bambaşka bir havaya bürünmüştür. Art arda DP ve CHP'li siyasetçilerin olumsuz tavırlarına muhatap olan sosyalist aydınlar meşru muhalefetin dışına itilmişlerdir. Böylelikle liberal ve sosyalist muhalefetin II. Dünya Savaşı'nın bitiminin ardından başlattığı demokrasi cephesi kısa zamanda yıkılmıştır. Sol düşüncenin önde gelen temsilcileri olan Şefik Hüsnü Değmer, Esat Adil Müstecaplıoğlu ve Serteller'in siyasi faaliyetleri olabildiğince sınırlandırılmış, bu isimler aynı zamanda yabancı temsilcilikler ve basın tarafından da yakın takibe alınmıştır. Bu grubun kitlesel ölçekte bir hareketlilik yarattığı konusunda derin şüpheler olsa da ülke siyasetine yön verme potansiyelini her zaman için taşıdıkları düşüncesi dönemin resmi çevreleri tarafından belirtilmiştir.

Türkiye'de demokrasiye geçiş ve iktidarın seçimler yoluyla ilk defa el değiştirmesini içine alan 1945-1950 süreci demokrasi tarihi açısından başarılı bir gelişme olarak bilinmektedir. Dönemin sol aydınları açısından ise durum görüldüğü gibi değildir. Demokrat Parti'nin CHP'nin bir uzantısı olduğu ve 1946 seçimlerinden sonra Mecliste durmalarının bir anlamının olmadığı, demokrasi mücadelesinin halk kitlelerinin harekete geçirilmesiyle başarıya ulaşacağı gibi düşünceler sosyalist aydınlar arasında yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Bu açıdan bakıldığında ve 1946 sürecinde ortaya konulan demokrasi mücadelesinin aynı zamanda 14 Mayıs 1950'yi doğurduğu düşünüldüğünde dönemin sol-sosyalist aydınlarının tasavvurundaki demokrasi hareketinin bambaşka anlamlar ve yöntemlere şamil olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar**Arşiv Kayıtları**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Fon Kodu: 030.10. Yer No:79.524.2.*

İngiliz Ulusal Arşivi/The National Archive, Public Record Office

Public Record Office (PRO), War Office (WO), Top Secret, July 2, 1945, 204/2171.

Foreign Office (FO), 195/9487, From Bennett to Mr. Allen, September 8, 1945.

FO, 371/59255, *Christopher Buckley's Interview With Monsieur Celal Bayar, Leader of Democratic Party, April 26, 1946, RG883/22/44.*

FO, 371/59255, *From Angora to Foreign Office, May 14, 1946, R.4816/52/44.*

FO, 371/59257, *From Angora to Foreign Office, August 5, 1946, R11588/299/44.*

FO, 371/59259, *Sir D. Kelly to Mr. Bewin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

FO, 371/59260, *From Angora to Foreign Office, December 17, 1946, R18154/299/44.*

FO, 371/59260, *Suppression of Communist Activities, Sir D. Kelly to Mr. Bewin, December 30, 1946, R18499/299/44.*

FO, 371/59260, *Communist Activity, Sir D. Kelly to Mr. Attlee, December 17, 1946, R18104/299/44.*

FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

FO, 371/59259, *J. Benda, August 17, 1946.*

FO, 371/59259, *From Sir D. Kelly to Mr. Bevin, September 5, 1946, R 13174/299/44.*

FO, 371/59259, *English Pressman J. Kimche's Interview With M. Sertel, September 6, 1946, R/3485/299/44.*

Sürelî Yayınlar

Daily Express

Daily Telegraph

Economist

Hür

Hürriyet

Gün

Manchester Guardian

Times

Kitap ve Makaleler

Acar, Ayla, “Basında Tan Olayı-4 Aralık 1945”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2012/II, 43, 1-22.

Adil, Esat, “Korporasyonculara Dikkat” *Gün*, S.26, 13 Ekim 1946.

_____, “Demokrasiyi İnkâr Eden Bir Demokrat! Gerçekten Bihaber Bir Profesör”, *Gün*, S. 27, 20 Ekim 1946.

Ağaoğlu, Samet, *Siyasi Günlük, Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, haz. Cemil Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2012.

Aybar, Mehmet Ali, “Maksatları Hürriyeti Boğmak, Muhalefeti Ezmektir”, *Hür*, 8 Şubat 1947.

Babaoğlu, Resul, “İngiliz Belgelerinde Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri”, *Süriye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, 2017, s. 371-402.

Başar, Ahmet Hamdi, *Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs*, haz. Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Benlioğlu, Faik Şemseddin, (İzmir Demokrat Parti Ocak Bucak İdare Heyeti Üyelerinden), *Demokrat Parti'nin İçyüzü ve Hataları*, Anadolu Matbaası, 1947 (y.y.).

Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2011.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, İmge Yayınevi, Ankara 2012.

Buckley, Christopher, “The Turkish Reformation Still in Progress”, *Daily Telegraph*, May 24, 1946.

Cantek, Levent, “Tan Gazetesi ve Sabiha Sertel”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C VIII, ed. Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 852.

Clark, Edward C., “The Turkish Varlık Vergisi Reconsidered”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 2 May, 1972, pp. 205-216.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Ekinci, Necdet, *II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.

Erer, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavğaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.

Eroğul, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. Irving C. Schink-E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 2013.

Gökmen, Özgür, “Vesikalı Yakın Dönem Tarihimiz Başbakana Bir Mektup: Demokrat Parti ve Sol”, *Kebikeç*, S.23, 2007, s. 393-406.

Gönlübol, Mehmet-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1974.

Güneş, Turan, *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1993.

Haytoğlu, Ercan, “İnönü döneminde Türkiye'de Siyasal Yaşam (1938-1950)”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* ed. Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Anı Yayıncılık, Ankara 2011.

Karpat, Kemal H., “The Turkish Left”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 1, No. 2, Left-Wing Intellectuals Between the Wars 1966, s.169-186.

Kasaba, Reşat, “Democracy and Populism in Turkey 1946-1961”, *Rules and Rights in the Middle East: Democracy, Law and Society* ed. Ellis Goldberg, Reşat Kasaba, Joel Migdal, University of Washington Press, Seattle-London, 1993, s.43-69.

Kemal, H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları, (1945-1950), İkinci Parti*, C I, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

_____, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), Rejim Krizi*, C III, İletişim Yayınevi, İstanbul 2013.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler, 1908-1978, İkinci Kitap*, Tekin Yayınları, İstanbul 1979.

Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965.

Nesimi, Abidin, *Yılların İçinden*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2008.

Neumark, F., “Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meselesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1946-1947, No: 1-4, C.8, s.72-89.

Ortaylı, İlber - İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı, (1923-2023)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Öztekin, Hülya, *Tan, Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete*, Tarih Vakfı yurt yayınları, İstanbul 2016.

Pamuk, Şevket, "War, State Economic Policies and Resistance by Agricultural Producers in Turkey, 1939-1945", *New Perspectives on Turkey*, Vol.2, 1988, s.19-36.

_____, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserler II*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Sarıнай, Yusuf, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009.

Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul 1966.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Shaw, Stanford - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt II, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, E Yayınları, İstanbul 2010.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

_____, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Kitabevi, Ankara 1990.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

Yalçın, Soner, "DP'nin Kuruluşunda Sosyalistler de Vardı!", *Hürriyet*, 27 Mayıs 2007.

Yalman, Ahmet Emin, "The Struggle for Multi-Party Government in Turkey", *Middle East Journal*, Vol. 1, No. 1, 1947, s.46-58.

_____, *Turkey In My Time*, University of Oklohama Press, 1956.

Yavuzyiğit, M. Hikmet, *Mülkiye Tarihi 1859-1999*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 1999.

Yıldırımaz, Sinan, "Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarihyazımında Kayıp Zamanın İzinde", *Praksis*, S.18, 2009, s.23-42.

Tezler

Akyol, Özlem, *CHP'de Sağa Kayma: 1945-1947*, (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar, 1918-1960*, (İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.